

обмен са основа за още по-определено изявяване на културните интереси, имащи връзка със сравнително-историческия метод на изследване. Николай Дончев дава хубав пример и на по-младите критици и литературоведи, които трябва да имат като съществен стремеж да работят за още по-определено пропагандиране на литературата ни, за запознаване на чуждестранните читатели с достиженията на социалистическата ни култура, за утвърждаване самобитните народностни ценности на родината ни.

Цялата досегашна многостранна дейност на Николай Дончев го утвърждава в нашето съзнание като вдъхновен анализатор, като литературен критик с вкус и извисени принципи, с родолюбиви и хуманистични подбуди. Съхранил своята бодрост и силите си, той ще даде — уверени сме — още много за разцвета на културата ни, за нейната висота и за мощното ѝ въздействие.

ГЕОРГИ ДИМИТРОВ И ГРУЗИНСКАТА КУЛТУРА

ВИОЛЕТА КУНЕВА

През 1984 г. се навършиха 50 години от приключването на Лайпцигската драма, от онзи студен зимен ден, когато съветската страна стана истинска втора родина за великия син на българския народ, видния представител на международното комунистическо и работническо движение, революционера ленинец Георги Димитров.

Проведените беседи и разговори, споделените спомени от очевидци — свидетели на онези тревожни събития, предизвикани от настъпването на фашистката опасност през 30-те години, възпущащите разкази на редица представители на грузинската културна общественост — хора, които лично са го познавали и са осъществили по един или друг повод непосредствен контакт с него — показват дълбоката любов и уважение към героя от Лайпциг.

На 24 октомври 1983 г. в Тбилиси се срещнах със заслужилия журналист на ГССР Филип Махарадзе, който изпълняваше отговорните функции на директор на Тбилиския държавен филиал на Централния музей на В. И. Ленин и зам.-председател на Ревизионната комисия към ЦК на КПГССР. Но тази огромна ангажираност не е попречила на Ф. Махарадзе да публикува две книги, посветени на Георги Димитров: „Легенда о Димитрове продолжается“ (изд. „Знание“, ГССР, 1982) и „Человек, ставшей легендой“ (изд. „Советская Аджария“, 1983).

Енергичен и с добър дух, той започна своя разказ с признанието, че димитровската проблематика доминира в неговите професионални интереси повече от четвърт век. След това Ф. Махарадзе уточни трите аспекта, които проследява при разработката на темата за Димитров: 1. Живот и дейност на Георги Димитров. 2. Пламенните речи на Димитров по време на Лайпцигския процес (1933—1934). 3. Пристигане в Москва (1934).

Особен интерес представляват спомените на Ф. Махарадзе, в които се разказва за няколко епизода от живота и дейността на Георги Димитров в Грузия:

— С възмущение си спомням годините 1933 и 1934. Тогава в училище ни питаха: „Кой е вашият любим герой? На кого бихте искали да подражавате?“ И голямата част от нашия клас отговаряше: „Георги Димитров е моят любим герой“.

Малко по-късно, на 8 юли 1934 г., параходът „Крим“ хвърли котва в Сухуми. На борда се намираше човекът, чието име и лице бяха познати на много съветски хора от снимките, публикувани в списанията и вестниците. Това бе Георги Димитров, неотдавна освободен от фашисткия затвор. Сега той идваше на лечение и почивка в Грузия. Още на 9 юли Батуми посрещна Димитров. Вестта за неговото пристигане като бързокрила птица облетя целия град. Съб-

браха се матроси, работници, младежи. Всеки искаше да види Димитров, да чуе героя от Лайпциг. На видно място сред посрещачите се виждаше др. Н. Лакоба, който се познаваше с Димитров от Областната партийна конференция на Абхазката организация, проведена през 1932 г. Аз се промъкнах напред и връчих на Димитров букет червени карамфили — символ на революцията.

В своето кратко слово др. Димитров благодари за радушния прием и обеща да намери време за една по-подробна беседа.

Вечерта в Морската градина се проведе митинг, на който се изказаха Магдалена Димитрова и Стела Благоева, а майка Парашкева разказа за Лайпцигския процес. Георги Димитров разгледа града, посети Нефтияния завод, Чаквинския чаен совхоз и Централния работнически клуб.

През юни 1934 г. първенците от колхозното производство на Закавказието се обърнаха чрез вестника „Заря Востока“ към Димитров с писмо, в което му съобщаваха за своите успехи, задачи и планове. На 17 юли в същия вестник бе публикувано писмото на Димитров, което се обсъди в колхозите на Азърбејджан, Армения и Грузия. Това писмо решително стимулираше социалистическото съревнование. У нас бяха учредени преходни червени знамена и бригади на името на Димитров.

Директорът на музея Ф. Махарадзе си пое дъх и отново се върна към онези вълнуващи дни, като си спомни един интересен факт: трудещите се от Зестафонския район със свои средства купуват самолет У-2 от Тбилиския завод и на 30 август 1934 г. гласуват резолюция, с която този самолет се удостоява със славното име на Г. Димитров.

В края на своя разказ Ф. Махарадзе подчерта:

— Не мога да не отбележа и забележителната реч на Георги Димитров на събрание пред партийния актив. У нас и сега често пъти ветераните си спомнят неговите думи: „Черно море разделя вашия край и България, но скоро ще настъпи денят, когато то ще стане мост на дружба между нашите народи.“

Мечтата на Димитров се превърна в действителност. С всяка измината година укрепват връзките на нерушимата дружба между нашите страни, между трудещите се от Благоевградския окръг на НР България и Аджарската АССР.

И друг факт: по време на своята почивка в Грузия Георги Димитров посети не само Черноморското крайбрежие, но и градовете Боржоми и Тбилиси. В Тбилиси Г. Димитров се срещна с Ф. Е. Махарадзе — председател на ВЦИК, с Г. Мусабеков — председател на Совнаркома, с Г. Стурua — секретар на профсъюзите, с майката на Й. В. Сталин — Екатерина Джугашвили и др. И тогава Димитров не прекъсна своята активна творческа дейност. Той работеше много напрегнато и в резултат написа възванието „Спасем тов. Телмана“ и известното Приветствие до Първия конгрес на Съюза на съветските писатели.

Димитров беше очарован от природата в Грузия. Планините му напомняха родните Родопи, а грузинците с горещия си темперамент — родината, многострадалната България.

От Грузия Г. Димитров замина за Москва, за да участва в подготовката по провеждането на VII конгрес на Коминтерна. Веднага изпрати телеграма до Ф. Е. Махарадзе, в която се подчертаваше: „Пристигнах благополучно. Сърдечно благодаря за гостоприемството.“ По същото време той се обърна с писма¹ до Боржомския и Батумския партактив. За този факт се споменава във „Воспоминания о Г. Димитрове“ на първия секретар на райкома на партията в Боржоми др. Владимир Цховребашвили.

Срещата ми с Ф. Махарадзе беше към своя край. И той реши да ми покаже уредения от музея кът (стенд) с материали за Г. Димитров, който посетителите разглеждат с голям интерес.

* * *

Близко до оживения център на Тбилиси — площад „Ленин“, — откъдето ритмично пулсират няколко главни артерии на древната грузинска столица, открих малката тиха уличка „Филип Евсеевич Махарадзе“. Спрях се пред номер 11, красива светла къща, внушаваща рес-

¹ Сп. „Коммунист“, 1 септември 1934 г.

пек със строгата мемориална плоча, на която пишеше, че тук е живял известният революционер и виден обществен деятел Ф. Е. Махарадзе. Търсех неговата дъщеря и съратница, уважаващия литератор Тамара Филиповна, която през 30-те години е имала непосредствени и чести контакти с Георги Димитров. За моя изненада ме посрещна енергична русокоса жена, обаятелна и сърдечна, един силен дух, върху който годините и тежкото детство се бяха оказали безсилни да оставят своите тъжни възрастови следи. В богатата библиотека на обширния работен кабинет преобладаваха събраните съчинения на Г. Димитров и множество различни издания от чужбина, посветени на живота и дейността на великия син на българския народ. На видно място се открояваше внушителният бюст на героя от Лайпциг — творба на нейния внук, млад талантлив скулптор, удостоен с награда от Съюза на грузинските художници през ноември 1983 г., по време на знаменателния двувековен юбилей от подписването на Георгиевския трактат между Грузия и Русия.

Над камината видях портрета на Филип Е. Махарадзе. Забелязала моя подчертан интрес, Тамара Филиповна започна своя разказ със спомена за връзките и контактите на семейство Махарадзе с Г. Димитров:

— Моят баща Филип Евсеевич Махарадзе се запознал с Димитров още през 20-те години. По време на Лайпцигския процес баща ми споделяше с нас своята тревога от факта, че Георги Михайлович се намира в „устата на дракона“, както той образно наричаше немския фашизъм. А след приключването на Лайпцигския процес, когато Г. Димитров прие съветско поданство и пристигна в съветската страна, всички се успокоихме. Особено много се зарадвахме на вестта за неговото посещение в Грузия с цел почивка и лечение. Това беше в началото на месец юли 1934 г. С парахода „Крим“ Димитров, придружен от сестра си, Стела Благоева, и сътрудника в Коминтерна Борис Михайлов, посети Батуми. Скъпите гости бяха възторжено посрещнати от трудеците се на Аджаристан. След това Димитров разгледа Чаквинската чайна фабрика, като отбеляза в книгата за посетители своите добри впечатления: „... първите съветски чайни машини свидетелствуват за това, с какъв успех социалистическото производство по размах и качество догонва капиталистическото. . .“ Вечерта в Батуми се състоя мигинг, на който произнесоха речи Парашкева Димитрова и Магдалена Димитрова. Превеждаше на руски език Стела Благоева. На другия ден Димитров присъствува на събрание на градския партиактив. Залата беше препълнена. Посрещнат с бурни овации, Г. Димитров произнесе вълнуваща съдържателна реч. Докосвайки се до събитията от Лайпцигския процес, той подчерта, че в най-тежките минути е чувствувал „... опората от световния пролетариат“².

След Димитров се изказа членът на ЦК на Английската компартия др. Саклатвала: „Аз считам, че е велика чест за мене да присъствувам тук заедно с др. Димитров, който е познат и обичан от целия пролетариат в света. . . Когато здравата стоманена стрела пронизва дивото фашистко чудовище, то чувствава, че е още живо, но вече се вижда, че ударът е смъртоносен. Такъв смъртоносен удар за фашизма бяха смелите речи на Георги Димитров по време на Лайпцигския процес.“ Събранието завърши с единодушното предложение, прието с аплодисменти, за назоваването на Централния работнически клуб с името на Димитров.

След два дни Димитров напусна Аджария и замина за Боржомския санаториум „Ликани“. В същия санаториум беше на почивка и нашето семейство. Всички очакваха с нетърпение пристигането на Димитров. В очакване на героя от Лайпциг ние разговаряхме за него, знаехме за неговата дейност като борец комунист и професионален революционер, но сега ни интересуваха неговите човешки качества, личното му отношение към хората. И ето, той дойде при нас. Първото, което ни направи впечатление, беше неговата сила, мъжество и доброта. Тези черти се излъчваха от богатирския облик и поведението на Георги Михайлович, от неговите умни и изразителни очи. Той приветливо се поздрави с всички и чувството на неловкост, обхванало всички нас в началото, много скоро изчезна. Той изведнъж завоюва благоразположението и симпатиите на почиващите.

Георги Димитров най-често се срещаше с моя баща Филип Е. Махарадзе, който беше историк по професия и интересен събеседник. Много вечери те прекарвах заедно и разговаря-

² В. „Заря Востока“, 12 юли 1934 г.

ха за Грузия. Димитров се интересуваше от нейното минало и настояще, намираше известно сходство в историческата съдба на Грузия и България, подчертаваше че тук, у нас, той се чувствава като в своята родина.

На първо време лекарите му предписаха строг режим: неголеми разходки и водни процедури. С всеки изминал ден здравословното състояние на Димитров видимо се подобряваше. За това спомагаха красивата природа, чистият въздух, спокойният начин на живот. И винаги, когато се любуваше на живописната панорама, на високите планини, покрити с гъсти гори и прорязани от бурни реки и стръмни склонове, той казваше, че всичко това му напомня родната България. Димитров сравняваше грузинските планини с българските Родопи, а когато опозна по-добре нашите обичаи и песни, също намираше сходство с тези на българския народ. Особено чувство на умиление предизвикваха у него грузинските селянки, които обличаха дълги рокли и се забравдаха с тъмни забравдки.

Голям любител на природата, Георги Михайлович често се разхождаше из живописния ликански парк, който се слаеше с красотата си: огромни цветни алеи, прегърнали от двете страни широки виещи се стълби, които отвеждаха до крайбрежието на река Кура, опасно с липи и кестени. Това беше любимото място на Димитров особено привечер, на залез слънце, тогава, когато горещината вече ни напускаше заедно с деня. Понякога го виждахме и в горната част на парка, залесена с чудесни борове и осеяна със сенчести пътечки и цветни полянки. Там винаги можеше да чуеш чуруликането на птиците и шепота на горските обитатели. Плъхът на лекия ветрец носеше прохладата и спокойствие. Всичко това допринасяше за възстановяване на здравето и душевното равновесие. Лекарите разрешиха на Георги Михайлович и по-дълги разходки. По време на тези разходки той ни запознаваше с България, с нейната природа, с българския народ. И най-важното: изразяваше своята увереност в скорошното ѝ освобождение, в онова светло време, когато „тя ще диша свободно, с пълни гърди“.

В санаториума почиваха 25 семейства и винаги в центъра беше Георги Димитров. Той надмина всички наши очаквания: включваше се в нашата младежка компания и предприемаше заедно с нас големи и продължителни екскурзии с труден планински маршрут. И тогава Георги Михайлович ни разкриваше някои детайли от мъченията и трудностите, които е изпитал по време на Лайпцигския процес и които не бяха публикувани в пресата.

Ние слушахме със затаен дъх и неговия разказ—изповед за свиждането с майка му в затвора, определено от него като „радост, щастие и подкрепа“. А когато заговори за „нейното голямо сърце и мъжество“, придали му сили да издържи всички изпитания, в очите му протектох благородните чувства на законна гордост, синовна обич и искрена благодарност.

Моята майка Нина Прокофиевна, която в своята младост е била първата учителка по литература на Вл. Маяковски, подготвила го за постъпване в Кутаиската гимназия, през 30-те години посвети сили и знания на безпризорните деца. Тя работеше по организацията на детски санаториуми и почивни домове в Грузия. Недалече от Боржоми се намират два санаториума, основани от нея: в Цагвери и Сурами.

Първата среща на Георги Михайлович с децата от Сурамския санаториум се е врязала в паметта ми за цял живот. Децата, облечени в червени костюмчета, с букети полски цветя го чакаха на планински склон, до яркозелената гора. Когато на шосето се показа колата с Георги Димитров, децата, без да се договарят, се спуснаха надолу по склона, за да го посрещнат. Създаваше се впечатление, че това са тичащи макове. Децата заобиколиха Георги Михайлович и заедно тръгнаха към санаториума, където беше изнесена празнична литературно-музикална програма. Всичко се сля в един символ на здраве, радост и щастие. Видях сълзи в очите на Димитров. А той се усмихваше. На прощаване той с тъга отбеляза: „Как бих бил щастлив, ако и децата в моята родина живееха така, както и вие“ и със свойственния му революционен оптимизъм изрази увереност в скорошната промяна в живота на българските деца.

Последното посещение на Сурамския санаториум имаше историческо значение. Във връзка с нарасналата необходимост да се увеличават детските санаториуми беше решено да се построи нов в Сурами, на който впоследствие бе дадено името на Георги Димитров.

Георги Михайлович беше поканен да постави първата тухла в основите на новия санаториум. Събраха се много хора. След встъпителната реч на моя баща Ф. Е. Махарадзе, под буря

от аплодисменти взе думата Г. Димитров. Той каза: „Аз искрено се радвам, че вземам непосредствено участие в строителството на почивен дом за съветски деца. Нека това послужи като залог за строителството на такива домове за децата от целия свят.“

В чест на Георги Михайлович беше организиран народен обяд в гората. Нямаше специални покани и, разбира се, пейките и столовете не стигаха, но това не смущаваше никого. Всеки искаше да бъде по-близо до Димитров. А той през този ден по неговите думи видя и чу доста интересни неща за нашия народ, за нашата страна. Георги Михайлович беше „в плен“ на грузинските песни и танци, които много му харесаха. Когато се здрачи, запалихме огън и този огън му навя скъпи спомени за също такива огньовете в гората от неговата родина.

Всяка седмица Димитров пътуваше из различни райони на Грузия. И навсякъде листкото население го посрещаше сърдечно и възторжено. Особено силно впечатление му направи Абастуман. Той пожела още веднъж да отиде там. Тръгнахме пети́ма: Георги Михайлович, В. Михайлов, неговата жена Мария Николаевна, аз и М. Максимова, която също почитаваше в Ликани. Обиколихме живописните места на Абастуман, изкачихме се на Зекарския връх — високопланинска местност от алпийската зона, където Георги Михайлович беседва с грузинските овчари. И накрая, по пътя обратно ни намокри проливен дъжд. На два пъти объркахме пътя, но се завърнахме благополучно в Ликани. Бяхме малко уморени, но много доволни. Ликани посрещна измръзналите пътешественици като роден дом. Георги Димитров радостно и шумно се смееше, повтаряйки: „Аз съм си в къщи. Хубаво ми е!“ След вечерята се събрахме в хола, за да поговорим. Все още не искахме да се разделим. Тази вечер с особена сила почувствувахме как всички ние сме свързани със здравите връзки на симпатията и дружбата.

А лично за мен този период се отнася към най-хубавите впечатления от моя живот.

Спомням си, че всеки ден в Ликани беше богат с разкази за революционното минало и за текущите събития на деня. По това време с особен интерес следяхме подготовката на Първия конгрес на съветските писатели. Имаше много спорове, съдържателни разговори, размяна на мнения. В пряка връзка с разговорите за руската литература Георги Михайлович сподели с нас някои подробности относно своето първо запознаване с произведенията на руските писатели. Например като млад печатар му се налагало да печата редица преводи на руски книги. Именно тогава много му харесали романите на И. С. Тургенев и особено героините им, сред които изключително място заема Елена Стахова. Той подчертаваше: „С възлине четях за нейния живот. . . Откровено казано, аз дълго време се намирах под едно силно впечатление от нея. Не зная дали затова, че тя е посветила своя живот на България, или затова, че е много целеустремен човек, а може би и за едното, и за другото, взети заедно.“ След това Георги Михайлович отбелязваше, че в най-тежките минути при първа възможност той е препрочитал „В навечерието“, защото „Елена даваше сили“. Аз си казвах: след като тя, руската жена, напуска своята родина и заминава, за да се бори за освобождението на България, то нима аз, българинът, не трябва да постъпя по същия начин?!“. В същия аспект с голямо възхищение Димитров говореше и за романа на Чернишевски „Какво да се прави?“.

Съдейки по неговите думи, произведенията на руските писатели са изиграли много голям роля в неговия живот, при формирането на неговите възгледи, в личната му съдба на революционер комунист.

В личен разговор Г. Димитров ме съветваше да не уча в транспортен ВУЗ: „Тамара, транспортът ще си мине и без Вас. Вие сте роден литератор. Вашето семейство е с творчески заложби. Баща Ви е революционер и талантлив историк, майка Ви е филолог, първата учителка на Вл. Маяковски, Вие владеете езици, имате добър литературен вкус, солидна филологическа култура и най-важното — уважение и любов към благородния писателски труд.“ И сега, когато се изнизаха толкова много години — почти половин век, — аз не съжалявам, че се велушах в съвета на Г. Димитров и посех в своя живот нелекия път на труженик в литературата.

Всички бяхме изумени от точността и тънкостта на наблюденията и съжденията на Георги Михайлович за изкуството. Около Ликани имаше доста древни паметници — манастири и крепости. По този повод Димитров често подчертаваше, че „в Грузия всяка крачка свидетелства за интересно историческо минало“. Особено много му харесваше крепостта „Петерс-

цехе“, разположена на върха на живописната планина, която се виждаше от терасата на Георги Михайлович.

Той пожела да посети тази крепост и ние организирахме една група от шест-седем души. Вървяхме бавно, утрото беше прохладно и слънчевите лъчи едва си пробиваха път сред гъстите хвойнови дървета. Георги Михайлович се чувствуваше много добре и не се наложи даже да почиваме. Пристигнахме на върха и спряхме на малка сенчеста площадка, откъдето се откриваше чудесна панорама. В далечината се синееше друга старинна крепост, наречена Гогнас-цехе. Въздухът беше чист и прозрачен, дишаше се необикновено леко. Настроението бе чудесно. Говорехме за доста неща и благодарение на участието на Г. Михайлович, който притежаваше способността да направи съдържателен всеки разговор, всичко ни беше много интересно. Времето изтече незабелязано и трябваше да се връщаме. Вечерта след разходката се събрахме в музикалния салон на санаториума. Наши гости бяха артистите от Московския Малий театър „Н. Островски“ Елена Николаевна Гоголева и Всеволод Александрович Аксьонов, които почиваха в Боржоми. Тяхното посещение беше посрещнато с възторг от ликанци.

В Ликани почиваше и младият талантлив скулптор Коте Мерабашвили. Моят баща му предложи да направи скулптурен портрет на Г. Димитров. Той помоли Георги Михайлович за разрешение и след даденото съгласие скулпторът пристъпи към работа. Димитров седеше на кресло, разположено на малка тераса, цялата обвита с дива лоза. По време на тези сеанси Георги Михайлович почиваше и водеше с нас непринудена беседа, разказвайки ни много за България и българския народ. Той подчертаваше, че „българският народ е трудолюбив, но сега е угнетен“. Слушайки Димитров, ние с интерес виждахме как от парчето глина постепенно се създаваше забележителен облик. Скулптурата излезе успешна. Авторът успя да улови в своята творба вътрешната сила, дълбочина и мощ на Г. Димитров. През 1972 г. Мерабишвили създаде паметник на Димитров, който бе поставен в Москва.

С радост си спомням 27 юли 1934 г., моя втори рожден ден. Този ден аз празнувам като рождена дата, въпреки че съм родена на 31 май, защото на 27 юли оздравях след тежко прекарана малария. Тогава Г. Димитров ми подари своя фотография с надпис: „Ликани, 27. 7. 34 г. Тамаре Филиповне — прекрасной и многообещающей дочери ветерана пролетарской революции Закавказья Филипа Махарадзе и его соратницы Нины Прокофьевной — с лучшими пожеланиями счастья в жизни и успехов в борьбе за дело социализма! Г. Димитров“.

Лятото беше към своя край. Димитров се готвеше да напусне Грузия. Той искаше да присъствува на Първия конгрес на съветските писатели в Москва. Преди заминаването си той посети Тбилиси и гостува у нас. Ние му показвахме стария Тбилиси с неговите тесни и криви улици, разположени стъпаловидно над скалистия бряг на река Кура, с малките, стусени една до друга къщички и чудновати балкончета. Когато видя този район от нашата столица, Г. Димитров възкликна: „О, та това е нашето Търново!“.

На прощаване Георги Михайлович изрази своята увереност в това, че не е далече бъдещето, когато България ще бъде освободена и Черно море ще се превърне в най-близкият път между Грузия и България.

Мечтата на Димитров се осъществи: България стана свободна страна и българският народ строи развитото социалистическо общество. Нашата дружба става с всеки изминат ден все по-здрава. Тази дружба, за която говореше Георги Димитров.